

Брайан Мілаковський

Зрозуміти «підконтрольний» Донбас¹

Підконтрольна Україні частина Донбасу демонструє виклики на шляху вирішення конфлікту, що виник в результаті війни з проросійськими сепаратистами. Чимало мешканців регіону підтримують цілісність України, але тут також багато невдоволених осіб, які були травмовані війною, і чие відчуження зростає внаслідок політики української держави щодо внутрішньо переміщених осіб, негнучкою політикою культурної пам'яті в регіоні, й різким ставленням багатьох представників влади до вихідців із Донбасу. Автор аналізує ситуацію в підконтрольному Україні Донбасі та пропонує шляхи для успішної реінтеграції територій, що утримуються сепаратистами.

Ключові слова: Донбас, внутрішньо переміщені особи, сепаратизм, декомунізація, культурна пам'ять, примирення.

The portion of the Donbas region that has remained under Ukrainian control in the war with Russian-backed separatists gives an important view into challenges in resolving the conflict. The region has many residents who support Ukrainian unity, but it also has many disaffected residents who have been traumatized by the war's violence, and alienated by IDP policies, inflexible policies on cultural memory in the region, and by harsh attitudes towards Donbas residents among many policy makers. The author analyzes situation in the «under control» Donbas and proposes ways for successful reintegration of the separatist-held territories.

Keywords: Donbas, internally displaced persons, separatism, de-Communization, cultural memory, reconciliation.

Після майже двох років війни спірний регіон Донбасу на сході України поділений на дві частини: Донецьку і Луганську «народні республіки», підтримувані Росією, й так званий «підконтрольний» [Києву] Донбас.

Існує чимало аналітики на тему, як Україна могла б мирним чи збройним шляхом реінтегрувати території, що перебувають під контролем сепаратистів. Однак не менш важливо розуміти відносини Києва із підконтрольним йому Донбасом. Військовий та політичний контроль над цією частиною регіону успішно відновили, але процес внутрішнього примирення, як і подолання «полі-

тичного відчуження» та спричиненої війною психологічної травми місцевих мешканців, наразі далекий від завершення.

Щоб досягнути внутрішнього примирення і рухатися вперед, Києву слід переглянути власну стратегію відносно регіону. Необхідно відмовитися від будь-яких дій, що ускладнюють або наражають на небезпеку життя цивільних осіб у зоні бойових дій. Так само потрібно припинити «ідеологічні перевірки», що усуватимуть з процесу формування української громадянської ідентичності українців Донбасу, які мають іншу політичну культуру.

Якщо цього вдасться досягти, тоді підконтрольний Донбас міг би стати випробувальним майданчиком для наступного кроку – надзвичайно складного процесу примирення та реінтеграції з підтримуваними Росією «народними республіками». Якщо ні, тоді соціальний конфлікт, який розгортається сьогодні на Донбасі, може тривати значно довше, ніж власне збройний.

¹ Статтю було вперше надруковано на сайті Інституту Кеннана. *Milakovsky Brian. Understanding the "Under Control" Donbas// Kennan Cable # 16, April 2016.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no16-understanding-the-under-control-donbas>. Тут стаття наводиться у перекладі Яни Лукашук, Український центр ненасильницького спілкування та примирення «Простір Гідності».

Лисичанськ, Луганська область. Фотографія автора

Стаття пропонує кілька кроків, необхідних для досягнення двоєдиної цілі: внутрішнього примирення і громадянської інтеграції жителів підконтрольного Донбасу.

Визнати травму

По-перше, необхідно визнати і спробувати зрозуміти травму, яку жителі Донбасу отримали після двадцяти двох місяців силового і соціального протистояння. Для багатьох із них артилерійський вогонь, страх вимушеної втечі, виснаження і пониження під час проходження контрольно-пропускних пунктів, довгі черги на отримання пенсійних виплат та гуманітарної допомоги стали перевіркою на відданість.

Під час інтерв'ю одна внутрішньо переміщена особа (ВПО) пояснила мені зростання антипатії до сепаратистів тим, що вони безперервно обстрілювали її маленьке село неподалік Луганська. І це незважаючи на те, що українські війська, аби не наражати місцеве населення на вогонь, звідти вийшли. Таке її ставлення збереглося навіть тоді, коли, врешті-решт, саме український снаряд зруйнував її будинок після захоплення села сепаратистами.

У Лисичанську, в глибокому тилу підконтрольного Донбасу, шахтар-інженер пенсійного віку спокійно розповів як він на всі сто відсотків підтримує Луганську «народну республіку» з того самого дня, коли українська ракета, влучивши у житловий будинок під час «визволення» міста, вбила його дружину й доньку.

Я міг би навести десятки інших свідчень щодо режиму насильства, підтримуваного обома сторонами конфлікту, в якому живе цивільне населення регіону. Крайня жорстокість артилерійських обстрілів, що на початку були одним із ключових елементів «антитерористичної операції» (АТО) української армії, а згодом перетворилися на криваву дуель – основна причина травми у цій жахливій війні.

Здається, ці масові обстріли зіграли на користь так званих «народних республік». Чимало переселенців з Луганська розповідали мені, що кількість охочих приєднатися до лав сепаратистського «ополчення» реально почала зростати після падіння перших снарядів на вулиці міста. (Варто зазначити: багато людей також переконані в тому, що сепаратисти самі проводили обстріли, аби викликати гнів до українців і, зрозуміло, спричинили жахливі руйнування, націливши свою зброю на підконтрольний Донбас.) Навіть серед переселенців, які вирішили шукати порятунку на контрольованих урядом територіях, постійно чуємо: «Ми ніколи не вірили, що вони можуть ось так стріляти в нас, у власний народ!».

І все ж дійсно вражає той факт, як багато людей, повернувшись із бомбосховищ, зберегли відданість єдиній Україні – змученій, але неподільній. Двоє переселенців зі зруйнованого війною Первомайська розповіли про тижні, проведені у тісному та темному підвалі, коли українські бригади обстрілювали місто й численні сили козаків-

сепаратистів, які розташувалися в ньому. Вони тримали свої язика за зубами у колі сусідів – затятих сепаратистів, і кожного вечора лягали спати з надією на те, що стуком у двері їх розбудить український солдат. Коли стало зрозуміло, що цього ніколи не трапиться, що їхнє рідне місто тепер відірване від України, вони зібрали речі і проїхали 15 км до підконтрольної Києву території.

Зважаючи на високий ступінь травмованості багатьох жителів Донбасу, головним завданням має стати їхнє повернення до суспільного життя країни. Це особливо важливо для тих, хто безпосередньо постраждав від силових дій української армії. Далеко не всі ті, хто пройшов підвальні випробовування, залишилися патріотами своєї країни.

Чимало людей мають глибоко суперечливе ставлення до України; деякі її навіть ненавидять. Однак замість отримання допомоги в реінтеграції, багато переселенців зіштовхуються з повсякденними труднощами і розчаруваннями, які продовжують випробовувати їхню прихильність.

Подорожі, наприклад, є особливо болісними, зокрема для тих, хто має часто переміщуватися туди й назад між територіями, підконтрольними уряду, й тими, що керовані сепаратистами. Основна причина – неефективна система дозволів і невисні блокпости, встановлені між цими територіями. Після цілих дванадцяти годин у черзі, один регулярний подорожній сказав мені: «Люди навколо тебе починають втрачати звичну «людяність», так само і ти». Коли переселенці нарешті дістаються до контрольного пункту, вони можуть потрапити на жорсткий допит до такого ж знервованого і виснаженого українського солдата. У найгіршому випадку ця зустріч може перетворитися на обмін словесними образами. Також люди можуть не добратися до контрольного пункту того ж дня, і будуть змушені ночувати у своїх автомобілях навіть узимку. Багато з них їздять так кілька разів на місяць, або навіть щотижня.

Труднощі, пов'язані з громадянською реінтеграцією, є не менш серйозними, хоч і мають іншу природу. Багато переселенців, які вважають себе українськими громадянами, навіть попри загрозу жорстокої відплати, з'ясували, що правила реєстрації ВПО на виборах є настільки заплутаними, що, фактично, позбавляють їх будь-яких виборчих прав.

Україна вже давно потребує узгодженої програми, спрямованої на вирішення проблем ВПО і цивільного населення прифронтових територій. Її першим кроком має бути повний перегляд систе-

ми видачі дозволів на поїздки через контрольно-пропускні пункти, правила реєстрації на виборах, а також певні нові заходи, як-то заборона державним службовцям відвідувати родичів на контрольованих сепаратистами територіях. Слід також переглянути такі основні напрями політики, як економічна блокада сепаратистських територій, що вже серйозно вплинула на економічну безпеку цивільного населення по обидва боки фронту. Реальні переваги такої політики потрібно чесно порівнювати із втратами, а саме відчуженням громадян. У цьому випадку принцип «не нашкодь» має стати керівним у політиці щодо переселенців.

Припинити таврування політичної культури Сходу

Це не вигадка, що особлива політична культура Донбасу відрізняє його навіть від решти східних регіонів. Переважна більшість мешканців Донбасу виступає категорично проти членства України в ЄС та НАТО. Лише 17 % із них схвально поставилися до протестів на Майдані, і лише мізерні 4,2 % підтримують проведення АТО¹. Сепаратизм підживлювався глибоким невдоволенням багатьох мешканців Сходу щодо напрямку (дійсного чи передбачуваного), у якому країна рухається після революції.

Однак зворотна динаміка часто не спрацьовує: не всі прихильники «східних політичних поглядів» підтримали сепаратизм. Ці опитування громадської думки, що вказують на сильну опозицію прозахідній політиці Києва у підконтрольному Донбасі, також демонструють те, що переважна більшість виступає за єдину Україну².

У всіх підконтрольних уряду містах існує одночасно дві групи: ледь прихований просепаратистський блок, який із нетерпінням чекає на черговий раунд «російської весни»; і палкий патріотичний табір «Донбас – це Україна», який у буквальному сенсі розфарбував ці міста в жовто-сині кольори. Проте між цими двома екстремумами міститься суттєво численніша, дуже неоднороззначна маса дезорієнтованих і розчарованих людей, які, втім, не є активними поборниками сепаратизму. Якими б не були їхні мотиви, ця група людей може «перехопити» будь-хто.

¹ Соціально-політична ситуація в Україні: березень 2015 року // Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). – 26 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=511>.

² КМІС: «Яким інтеграційним напрямком має йти Україна: Європейський Союз, Митний Союз». – 7 жовтня 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=556&page=4>.

Хай там як, але цим українцям важко знайти своє місце у радикалізованій політичній системі України. Вони постійно віддають більшість своїх голосів «Опозиційному блоку» – нащадку дискредитованої «Партії регіонів». Це поглиблює зневагу українських політологів, які критикують електорат Донбасу через спроби повернення до влади корумпованих і консервативних покровителів. Журналіст Денис Казанський (переселенець із Донецька) уїдливо пояснив менталітет таких виборців: «Справи дійсно кепські, бо містом володіє “Опозиційний блок”, але люди голосують за нього тому, що справи дійсно кепські»¹.

Можливо, деякі українці Донбасу з цим погодяться, наприклад ті 20 %, що підтримали партію Порошенка «Солідарність». Проте більшість вважає, що «справи дійсно кепські» не тому, що дехто зі старої еліти утримався при владі, а через цю жорстоку війну навколо них. Згідно з опитуванням, вони звинувачують нинішній уряд України в тому, що війна триває так довго². («Боже мій, чому б їм просто не домовитись і не припинити це все!» – їхнє постійне твердження.) Щоб проголосувати проти цієї війни у мешканців Донбасу був єдиний вибір – «Опозиційний блок». Лише ця партія, принаймні на словах, підтримує їхні настрої проти проведення АТО.

На жаль, українські ліберальні і проєвропейські партії з тріском провалились і не змогли запропонувати Донбасу програму реформ, яка б не так відверто пропагувала військову операцію та відданість ідеям Євромайдану.

Серед них, звичайно, є палкі «майданівці» з Донбасу, багато хто з них зараз виконує важливу роботу в гуманітарних та громадських організаціях. Але більшість мешканців регіону вважають ці доленосні події трагедією або насиллям. І, таким чином, вони провалюють цей важливий «ідеологічний тест», ініційований сучасною політичною владою України.

Це серйозна помилка. Якщо Київ коли-небудь сподівається подолати те невдоволення нинішнім політичним курсом, що підживлювало сепаратизм у регіоні, йому необхідно залишити місце у полі-

тичній системі країни для українців Донбасу, які виступають «проти Майдану/за єдність». Їхній глибоко особистий, вистражданий погляд на цей конфлікт може стати вакциною від однобокого, шовіністичного сприйняття, яке часто нав'язують політики.

Євген Шибалов, учасник Євромайдану і гуманітарний активіст, нещодавно депортований з Донецької «народної республіки» через проукраїнські погляди, усвідомив, як глибоко змінилося його власне розуміння Майдану, коли «з політичного протесту рух перетворився на вуличну війну». З того моменту він паралельно спостерігав (як у Києві, так і в Донецьку) за появою переконання в тому, що «як тільки хороші хлопці зберуться разом і проженуть або вб'ють поганих хлопців, одразу стане краще». Євген не зрікся Майдану, але часто протиставляє його заявлені принципи тому, що пережило цивільне населення Донбасу. Спостерігаючи приниження та небезпечні умови на блокпостах з України в ДНР, він написав у Facebook: «Мене мучить тільки одне питання: як країна, де начебто відбулася революція ГДНОСТІ, докотилася до такого ПРИНИЖЕННЯ власних громадян?»³.

Покласти край культурній війні

Поряд зі збройним конфліктом на території Донбасу точиться культурна війна, стрижневим елементом якої є проблема розуміння радянського минулого регіону. Вона набрала обертів після підписання у травні 2015 року законів про декомунізацію, які легітимізували повалення пам'ятників Леніну та започаткували перейменування вулиць. У час, коли перед Україною стоїть низка економічних викликів, а також гостра потреба в досягненні загальнонаціонального консенсусу, актуалізація вкрай політизованої проблеми пам'ятників виглядає щонайменше неоднозначно. Чисельні представники робітничого класу, на чію долю випали найскладніші випробування цієї війни, є тими мешканцями Донбасу, кому найбільше притаманна ностальгія за гарантованим працевлаштуванням та відносною рівністю в Радянському Союзі.

Наразі немає опитувань громадської думки, які б продемонстрували ставлення мешканців Донбасу до декомунізаційних законів, але за результатами опитування, проведеного в травні 2015 року на сході України (який найчастіше віддзеркалює загальні настрої, що панують у Донбасі), 61 %

¹ Казанський Д. Все більше речей залишаються незмінними // The Ukrainian Week. – 20 листопада 2015 р. (англійською мовою). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainianweek.com/Politics/151996>.

² Луганщина: потреби, побоювання, оцінки ситуації та надії на майбутнє // Фонд «Демократичні ініціативи» (ФДІ). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/luganshinapotrebnosti..>; Громадська думка у звільнених регіонах – Краматорськ, Слов'янськ // ФДІ. – 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/obshchestvennavjansk.htm.

³ Євген Шибалов, сторінка у мережі Facebook: <https://www.facebook.com/evgenii.shibalov?fref=nf>.

«Останній Ленін у Луганській області» (звісно, у тій її частині, що перебуває під контролем уряду) був демонтований у Лисичанську в лютому 2016 року.

Фото зроблене представниками кореспондентського корпусу Блоку Петра Порошенка

опитаних не підтримував їх, а 71 % виступав проти повалення пам'ятників Леніну¹.

Несприйняття декомунізації часто має достатньо стримані форми. Хоча в деяких містах Донбасу було чимало прихильників «ленінопаду», які бурхливо відзначали падіння монументів, найчастіше на площах були лише вдягнуті в камуфляж солдати або ж працівники комунальних служб, які виконували поставлені завдання. Але після цього онлайн-форуми та соціальні медіа вибухали почуттями відчаю та гніву.

«Ви повинні зрозуміти, що прийняття в піонери біля пам'ятника Леніну – це один з найскравіших спогадів дитинства, який мають більшість з нас», – сказав мені один проукраїнський бізнесмен із Сєверодонецька. «Тепер кажуть, що це був культ, спрямований на промивання наших мізків. Проте я пам'ятаю, як важко потрібно було працювати, щоб туди потрапити, пам'ятаю відчуття подолання труднощів та усвідомлення себе складовою чогось більшого. Не просіть мене вважати, що це все було брехнею».

Декомунізація стає все більш тривожною для багатьох жителів Донбасу, оскільки в її авангарді стоять добровільні батальйони, які часто асоціюють з радикальною націоналістичною ідеологією. У Сєверодонецьку вони повалили пам'ятник Клименту Ворошилову, військовому діячеві часів Другої світової війни і співорганізатору сталінських репресій, та розмалювали сусідні стіни націоналістичними графіті. Серед написів були: «вовчий кіготь» – символ батальйону Азов, запо-

зичений, на думку багатьох, від СС; фрази «Бандера прийде – порядок наведе!» та «Україна понад усе» (мешканці Донбасу вбачають у цих написах тривожне відлуння гімну гітлерівської Німеччини «Німеччина понад усе»). Невдовзі це все було залите червоною фарбою просепаратистськими вандалами. Вони також замалювали миролюбний напис «Схід та Захід разом», зроблений поруч великими літерами.

У підконтрольному Донбасі «ленінопад» близький до своєї кульмінації. Але, зважаючи на безкомпромісний характер цього символічного жесту, Україні ще не пізно розробити більш зважений підхід до свого радянського минулого. Щонайменше слід ввести мораторій на подальше виконання законів про декомунізацію, допоки не завершиться збройний конфлікт на Донбасі та не стане можливою спільна переоцінка історичного минулого без жодних елементів примусу. Але для її успіху, ймовірно, буде необхідна кардинальна зміна політики, зокрема, відмова від принципу «все радянське має піти», який залишається чужим для більшості жителів Донбасу.

Висновок: дослухатися до Донбасу

У цій статті змальовано дуже похмуру картину підконтрольного Донбасу. Проте ситуація не безнадійна. На Донбасі є чимало українських патріотів, хоч вони й не відповідають типовому розумінню цього терміна. Більшість з них не були «майданівцями», а їхнє сприйняття радянського минулого України і бажаного європейського майбутнього часто не співпадає з баченням співвітчизників із Заходу та Центру. Однак вони вважають себе частиною української нації. Опинившись перед бо-

¹ Національне опитування, проведене у 22 областях України та Києві (англійською мовою) // R&B Group. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/eng/>.

лісним вибором, багато з них обрали Україну, покинувши домівки і усталене життя на контрольованих сепаратистами територіях.

Україна вже давно повинна була вирішити проблему політичного відчуження Сходу, спричинену браком усвідомлення усіх страждань населення й непродуманою політикою.

Першим пунктом порядку денного має стати комплексний перегляд законодавства та заходів щодо переселенців та інших цивільних осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Зокрема, це стосується систем видачі дозволів на поїздки і контрольно-пропускних пунктів, а також правил реєстрації ВПО на виборах. Мета цього – мінімізувати труднощі та почуття образи шляхом перегляду або скасування найпроблемніших положень.

Різку риторику українських політиків, політологів та журналістів, спрямовану проти виборців з Донбасу через їхні «контрреволюційні» виборчі вподобання, треба припинити.

Насправді, якщо регіон колись і стане різноманітним з політичного погляду, українським партіям не слід вимагати від виборців з Донбасу бути відданими ідеям Євромайдану та однозначно схвально ставитися до АТО.

Вреши-реши, декомунізацію в її нинішній формі слід зупинити: не чекаючи того моменту, коли українська історія стане настільки далекою для жителів Донбасу, що вони просто не зможуть уявити себе частиною її майбутнього.

Якщо Україні вдасться це зробити, тоді, напевно, є надія на примирення та реінтеграцію з територіями, які наразі контролюють сепаратисти. Без залучення українців Донбасу, чії взаємні страждання та культурна спільність створюють основу для обміну думками, будь-який діалог із підтримуваними Росією «республіками» буде практично неможливий. Однак, перш за все, саме населення Донбасу має впевнитися у наявності місця для них у новій Україні, що постала після двох років революції та війни.